Цю історію хочеться казати найдорожчими словами, що даються людині в рідкі, неповторні години.

Хочеться кожне слово помити в українській криниці, де дівчина воду брала, і поставити слова чистими рядами, щоб незабутнє вигравало в них, як сонце на Великдень і радувало людські серця у великі і трудні часи.

Хотілось би вишити слова, мов червоні квіти на холодних рушниках, і розвішати рушники в кожній хатині, аби хто на них не глянув, з якого боку не зайшов, щоб вони завжди були непорочними, як говорила колись про себе моя скорбна мати.

Де вони! Ой вийду я на високу гору і гляну на захід, на Україну. Подивлюсь на перетяте прожекторами небо, перелічу знайомі зорі. Пригадаю літа молодії, коли не топтав я землі ще, а плавав неначе над нею, коли думав ощасливити світ своїми красивими вчинками, як і всякий юнак, і марив про свою улюблену, складаючи слова, а зайняти не смів.

Багато вітрів прошуміло над головою. Уже і голова сива. І не літаю вже, і близько неначе земля, і бачити став щось далеко.

Де ти, моя юність крилата? Прилітай до мене хоч на годину. Припливи до мене в гості весняною водою по Десні, принеси оті слова. Хай я розкажу про дівчину Олесю, і більш нічого. І пливи тоді собі за водою, пливи і не вертайся вже ніколи, а я порадуюся за Олесю чи, може, ще й заплачу.

Б'ють гармати. Вечоріє.

У червоній куряві й диму немов навіки заходить сонце. Горять жита на многі кілометри, і ярина толочиться вже кілька днів людьми,

машинами і мільйонами бездомних коней і корів. Бомбардують череди із літаків у пилу. Високим зойком скиглять поранені коні. Ревуть бики од пахощів кривавих і гинуть тисячами од ящура і сапу. Женуть орденоноски племінних корів важких і плачуться над ними по шляхах із дітьми разом. Кульгають вівці. Курява — до неба на сумних шляхах.

Відходили на схід України сини.

Пливли німецькі трупи по Десні без числа і краю, падали З небес парашутисти в лози. І всюди сльози і прощання.

— Прощайте, мамо, прощавайте!

— Прощайте!

— Щасливо... Ой щасливо!

Біля холодної криниці край села, неначе в пісні, під вербою коло старенької хатини, стояла дівчина Олеся, сумна і тиха, як і всі дівчата. Вона давно вже роздала бійцям, що було можна. А зараз цілий день напувала з відра подорожніх і вже не плакала. Не вистачило сліз. Повисихали якось очі і посвітлішали, припухли губи, а під очима впали тіні смутку і передчасна зморшка поміж бровами на чолі.

"Що жде мене? Що жде красу мою?"— думала вона вже два тижні, дивлячись на шлях.

Спочатку їхали закурені грузовики з речами. В грузовиках поверх речей сиділо безліч мовчазних жінок з далеких міст. Тоді ще всі з них глузували. Покійна мати лаяла було й плювала їм услід, бодай їм добра не було. А потім загули в небі страшні літаки, і загриміла, запалала вся неначе Україна і рушила на схід. Потім худоба з-за Дніпра здалека потяглася шляхами, житом, яриною. І почалося ревище.

Пішли вже давно з села чоловіки і хлопці. Вже деякі вернулися додому і нишком п'ють горілку по коморах, і плачуть, і матюкають все на світі, проклинаючи свою нещасну долю.

Страшно Олесі. Такого страху не знала ще вона за всі свої дев'ятнадцять літ, такого ще ніколи не було, відколи світ стоїть.

— Пропали ми, нещасні, всі пропали. Іде наша смерть...— плакала тітка Мотря вголос.— І ти пропадеш, сиротино моя, і зведеться нінащо навіть увесь наш рід.

Олеся в сльози. Але те, що сталося за три останні дні, остаточно пригнуло її: військо почало відходити по шляху, утомлене, скорботне, мовчазне. Потім запалали лани. Дим і рев моторів. Над армією глумилися бомбардувальники. Вони падали стрімголов з-за хмар, і розганяли людей, як птахів, і вдавлювали їх у землю на години.

Олесі здавалося, що настав кінець світу, яким лякала колись ще в дитинстві її покійна баба.

Невідомі якісь пастухи роздавали селянам овець. Продавали сало, м'ясо бійцям за безцінок, а то й так роздавали баби і молодиці. Ніхто вже нічого не беріг і нікому нічого не було жалько. Роздали колгоспний реманент і зерно. Вже не було колгоспного правління. Все розпадалося. Розривалися неначе всі зв'язки життя. Люди перестали робити...

Олеся дивилась на шлях. Вона не була звичайною дівчиною. Вона була красива і чепурна. Олесею пишався весь ку ток. Бувало, по роботі вона щовечора, мов птиця, ну так співала коло хати на цілий куток, що, мо, й не снилось ні одній артистці з орденами. А вишивки її висіли по стінах під склом у європейських музеях — у Лондоні, в Альберт-Вікторія музеї2, в Парижі, в Мюнхені, у Нью-Йорку, хоча вона про це й не знала. Учила її покійна мати всьому. Була Олеся тонка, обдарована, артистична натура, тактовна, роботяща і бездоганно вихована хорошим чесним

родом. Легковажні хлопці трохи соромилися її, вважаючи чудною і неприступною.

Пили бійці воду і сумно проходили далі. Вона вже ні про що не питала в них. Вона жадібно вдивлялася в кожне лице і в кожних очах читала смуток. Велике, багато більше, ніж може вмістити свідомість, горе впало на народ, придушило його, погнало.

— ІЗудь здорова, дівчино. Бувай щаслива,— сказали їй троє стомлених артилеристів і пішли од криниці. На Олесю

, нахлинула хвиля такого гострого болючого жалю до себе, що їй нестерпно защеміло в горлі. Олеся глянула назад. Людей поменшало. Де-не-де людина.

"Останні йдуть,— подумала Олеся.— Невже останні?"

І рішилася вона на крок нечуваний, не бачений ні в її селі ніколи, ні в усім її народі. На вчинок надзвичайний, від одної згадки про який у неї захолонуло і спинилося серце. На вчинок грізний, що підказав їй грізний надзвичайний час Що кинуло її на цей учинок? Що наштовхнуло її? Глибина інстинкту роду, підсвідома мудрість, що з'являється на допомогу людині в грізні часи, коли розум холоне і не встигає усвідомити небезпеку, і спитати нікого, і грізний час летить лавиною з гори.

До Олесі підійшов один з останніх юнаків танкіст Василь Нечай аж із-під Кам'янця і жадно припав до відра. Був він хороший, кремезний юнак. Одежа вся в пилу і поті. На рукаві і спині пропалена сорочка на пожарах. Здорові темні руки, патьоки на шиї і скронях і зморшка на чолі також не по літах.

— Спасибі, дівчино. Прощай,— промовив він, підвівшись од відра.

— Щаслива путь... Постій... Слухай,— сказала Олеся тихо, дивлячись на танкіста глибокими скорбними очима.— Я тебе щось попрошу...

— Мене? Що мене просити?— поглянув на неї танкіст, і надзвичайний погляд Олесі прикував його на мить до себе.— Що ти, дівчино?

— Слухай,— сказала Олеся,— переночуй зі мною. Вже наступає ніч. Коли ще можна, чуєш?

Вона поставила відро і підійшла до нього.

— Я дівчина. Я знаю, прийдуть німці завтра чи позавтра, замучать мене, поругаються наді мною. Я так цього боюсь. Прошу тебе, нехай ти... Переночуй зі мною...

При останніх словах голос Олесі затремтів і неначе погас

— Я не можу взяти тебе,— сказав Нечай чесно і одвер-то.— Я в танку горів позавчора під бомбами. Я не герой.

— Ти наш.

— Я одступаю. Тікаю. Я покидаю тебе. Пойми мій сором. Я не герой.

— Ти нещасний. І я нещасна. Пойми ж і ти мене. Глянь, що робиться. Я хочу згадувать тебе усе життя, а не отих мерців, що вже пливуть Десною. Останься, правда.

Олеся дивилася на нього з такою довірою, з такою болючою мольбою, що він умовк і не зводив з неї очей. Він дивився на неї, чужу,4невідому, випадкову, аби ніколи вже потім ні на одну годину ніде

не забути її, аби понести її, оцю дівчину, в своєму серці через усі бої, через усі вогні.

— Ну, як же? Ну, добре...

— Ото моя хата.

— А де твої батьки?— раптом збагнув він.

— Батька давно вже немає, а матір недавно, на тому тижні, з літака на городі... і двох сестер. Я одна осталась.

Вони зайшли до маленької чепурної хати, і, коли за ними зачинилися двері, він тільки тоді якось відчув, що вони одні, самі удвох, окремі од усього світу. Це саме відчула і вона. Якусь хвилину вони стояли одно перед одним у хатньому присмерку мовчки і не знали, куди рухатись. Вони були незаймані обоє.

У хаті пахло старими образами, любистком, м'ятою, і в'ялим лепехом, і ще чимось пахучим і смачним.

— Сідай, посидь у мене за столом,— сказала Олеся тихо і взяла його обома руками за руку.— їсти хочеш? Ну, хоч трошки, прошу тебе... Може, помієшся з дороги, помийся.

Василь скинув сорочку і став митися над шапликом. Олеся злила йому холодної води на руки, потім на голову. Він затулив очі. Він почував, як спливала з нього дорожня курява і піт. Йому було приємно, а коли Олеся вилляла кружку води йому на спину, він трохи було не заіржав од лоскоту і радості, але посоромився.

Вона подала йому чистий рушник. Потім він роззувся і, добре помивши ноги, присів на лавку край стола. Якийсь хвилюючий сором все ж таки сковував і не покидав його, а її неначе ні. Вона і соромилась, і ні.

Вона ходила по хаті, носила йому до стола страви. Вона сповняла свій, одній лиш їй начертаний неначебто, закон.

Вони щось їли вдвох і уникали читать бажання одне у одного в очах, та чи й було воно, і говорили все про те, про се, соромлячись мовчання. Часом вони стрічалися очима, коли рвалася нитка розмови, і тоді вони переставали дихати й жувати їжу. Вони ніби кам'яніли обоє і вдивлялися одне в одного до дна. Коли отак їм стало нічим дихать раз, Олеся застогнала вся і притулила руки до грудей.

— Ой боже мій! Що ж воно буде з нами?

Коли у хаті стало темно, вона рішилась перша. Підійшла до полу і довго-довго слала мовчки чисту полотняну постіль.

Вона виймала з материної скрині чисті нові рядна, напірначі, рушник, поклала дві подушки рядом, задумавшись на мить, і принесла знадвору квітів.

Не співали дружки. Ніхто не посівав Олесину постіль ні житом, ні пшеницею, і не шумів у голові весільний хміль. Не співали свахи лукавих пісень. Сама собі Олеся готовила весілля.

Тихо було в хаті. Тільки далеко десь гупали важкі гармати та часом торохтів у небі далекий чужий літак.

— Не дивись на мене,— попросила Олеся і, важко зітхаючи, одягла нову сорочку. Василь чув, як стугоніло його серце.

— Як у мене б'ється серце...

— І у мене,— сказала тихо Олеся.— Ой... іди сюди. Вона стояла коло ліжка у довгій мережаній сорочці.

Місяць освітлював її з вікна.

— Як тебе звуть?

— Василь.

— А мене Олеся. Дай руку.

Вона притулила його руку до свого серця.

— Я ніколи тебе не забуду,— сказала вона журно і строго і поцілувала Василя в щоку коротким, холодним, немов дитячим, поцілунком.— Скажи і ти оці слова.

Василь повторив слова і сам не впізнав свого голосу, такий він був низький і урочистий. Василь прозвучав увесь, усім своїм єством, як дзвін.

Раптом задзеленчали шибки. Низько над самою хатою проревла страшним ревом велика зграя ворожих літаків. Загриміли бомби на шляху за селом.

— Прощайте! — лунав десь здалека голос парубка.

— Ой діточки ж мої, діточки...— жалібно голосила понад шляхом розлука

Вони довго лежали мовчки, прислухаючись мимоволі до криків. Потім Олеся розказала Василю, що це плаче її тітка Мотря, у якої забрано до армії вже чотирьох синів.

— А це вже п'ятий прощається, Іван,— останній.

— Так,— зітхнув Василь.— Як гарно ти пахнеш любистком.

— А ти, коли дишеш, пахнеш огірками, огірковим листом.

— І ти...

— І ти...— прошептала Олеся.

Вони вдивлялися одне в одного широко відкритими очима і за всю ніч так і не звели очей. Потроху в них ущухла несміливість. Вони знаходили одне у одному щось дивне і несподіване, якісь чарівні відкриття. Пройшла непевність і ще щось невимовне. Кожен з них почував у собі радісну молоду силу і гордість володіння і подяки.

Часом їм здавалося, що вони знають одне одного з самих дитячих літ, давко-давно вже, і радісний спокій обгортав їх обох. Та один якийсь рух раптом нагадував їм всю трагічну несподіваність зустрічі, і тоді новизна починала знову хвилювати їхні груди серед нічного людського плачу, і реву худоби, і віщування псів.

— Так тебе зовуть Василь?

— Так.

— Василь, Василик, а я Олеся. Поцілуй мене, Василику. Скажи мені ще раз, що я гарна. Я така щаслива.

— А чого ти плачеш?

— Ні, я не плачу. Так мені гарно.

— Рідна моя. Чого ж ти плачеш?

— Це ж ти плачеш, Василику. Ти не забудеш мене?

— Мила моя!

— Милий мій!

— Хороша моя!

— Хороший мій! Іди до мене!

Вони сміялися тихо знову од любовної втіхи і скорботи, неначе притихли і поснули по темних кутках в хатині.

Вони і вірили, і не вірили, що вони вже чоловік і жінка.

— Знаєш, Василику,— шептала Олеся над його лицем.— Коли б ми жили, коли б сталося так, що ми житимем двоє, ми ніколи за все наше життя не скажем одне одному жодного поганого слова. Правда?

— Правда.

— Ми навіть не подумаємо злого. Правда?

— Правда.

— Правда?

— Правда.

— Ми будемо так ладно жити, як ніхто в світі. Правда?

— Так.

— Ти не забудеш мене?

— Ні.

— Ти найдеш, одвоюеш мене?

— Найду, одвоюю тебе.

— Іди до мене, іди.

Неначе зійшлися століття простої народної любові, що сіє дітей на нашій родючій землі. Зійшлися століття горючих прощань української дівчини-жінки, оспіваної в журних піснях народу.

Почало світати. Пом'якшали тіні у хаті, і прощання протирало вже свої очі десь там, у сінях за дверима.

— Кажи мені ще, Василику, красиві слова, кажи,— припадала Олеся до Василевого плеча.— Уже кінчається ніч. Вже скоро прощатись пора.

— Слухай, Олесю...

Довго говорили вони на світанку. Вони повінчали свою просту любов духовним єднанням надзвичайної сили і самі дивувались цьому. Вони ніби виросли обоє за цю ніч, і душі їхні піднеслися вперше до високих вершин проникливості і розуміння. А невблаганна неминучість розлуки ніби освітлювала особливим світлом їхні почуття і надавала їм особливої краси. Перед ними за цю ніч розчинилося неначе нове бачення речей, сумне, але ясне і чітке, і ясними і чіткими були його, Василеві, слова, що їх він у собі ніколи неначе й не сподівався знайти.

— Ні, я не забуду тебе, Олесю, моя дорога дружино. Не забуду ніколи ні тебе, ні твоєї хати, ні криниці під вербою, ні твого села. Я покидаю тебе на нашій землі. Та що наша земля, що наше життя без тебе?!

— Василю...— простогнала Олеся.

— Прощай. Горить моя душа...

— Уже день настає,— оглянулась Олеся в тривозі.

— Що ж ти будеш думать про мене, Олесю?

— Я спасатиму рід. Я попросила тебе дати мені надію... Не запізнись, Василю.

— Ні, я вернусь до тебе, вернусь. Я проб'юсь до тебе через усі пожежі, через усі доти, через все на світі. Яка б ти не була, я вернусь до тебе. Хай ти будеш чорна, і хвора, і понівечена ворогом, хай посивієш ти від горя і сліз і побіліє твоя коса, хай ритимеш ти шанці проти мене, і плестимеш колючі німецькі дроти проти мене, і сіятимеш для ворога хліб під нагаями, ти зостанешся для мене прекрасною, як і зараз прекрасна ти. І повсихають руки, язики усім, хто спробує про тебе мислить зле. Якщо ж бо в розпачі ти проклинатимеш мене і всіх, що кинули тебе і на Дніпрі не вмерли,— простив я тебе наперед, така вже наша доля, і ти мене прости,— сказав схвильовано Василь, дивуючись своїм незвичайним словам.

— Прощаю,— сказала Олеся,— тільки найди мене.

— Найду,— сказав Василь, пригортаючи її до себе своїми сильними великими руками.— Коли ж так станеться, що не найду, може, уб'ють мене, Олесю, чи вибухну я десь, мо, на фугасах у своєму танку і розлечуся шматтями по полю, так що й кісток моїх не найдуть для могили, я все одно вернусь до тебе. Я пам'ятником стану з бронзи у твоїм селі, отам ось, за вікном! Я зрозумів, Олесю. Стежка назад до тебе є одна, один є шлях. Шлях геройства. Треба бути героєм і ненавидіти ворога. Олесю,— сказав Василь, подумавши трохи,— який же непотрібно млявий прийшов я вчора до твоєї хати!

— Я тебе простила.

— Я бачу. По великості жіночої душі своєї. Ти, Олесю, одкрила мені світ.

— Іди до мене, бідненький, іди...

Спали вони чи ні? Часом вони обоє впадали в щось подібне до сну, але то був не сон. Вони не переставали почувати одне одного і неначе летіли в обіймах над синім морем і чули звучання далеких дзвонів і весняних потоків.

Вони розійшлися ранком, рано-рано до схід сонця, у холодній росі коло перелазу за садком.

Не побігла Олеся за Василем у далекі краї. Не було в неї ні фібрового ширпотребу, ні компаса,— нічого для дороги. У неї була хата, земля, квіти і дорогі могили батьків.

Василь скоро зник за горою у битих житах.

Він ішов швидко і легко, з ясною головою. Він немов летів,. не чуючи під собою землі, готовий до подвигів велетенських. Він зрозумів, що треба поспішати до бойового товариства, треба забути про все на світі в ім'я життя і битися з ворогом смертним боєм.

А Олеся-Ярославна виплакала на перелазі свою много-сотлітню пісню і спустошена пішла до хати3. І стала вона кам'яною. Не чула вона, як громили гарматами село, як з боєм відходили останні бійці і вповзала в село німецька неволя.

— У мене, тітко, кам'яна душа. Зі мною тепер можна робити що завгодно,— сказала вона тітці Мотрі, що прибігла до неї потужити.

Олеся сиділа нерухома і дивилась на подушку, на слід Василевої голови.

[1942]